

УДК 811.161.2'367: [378.016:378.011.3-051]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-1-45>

Наталія ВОЛОС,
orcid.org/0000-0002-3433-1292
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) shcherbachuk.natalia@gmail.com

Наталія ПАВЛЮК,
orcid.org/0000-0002-4456-5682
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) nataliia.pavliuk@rshu.edu.ua

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА ПІДХІД У ВИВЧЕННІ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ-ФІЛОЛОГАМИ

У статті розглянуто теоретико-методичні засади застосування когнітивно-комунікативного підходу у вивченні синтаксису української мови у процесі професійної підготовки майбутніх учителів-філологів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю оновлення змісту мовної освіти відповідно до компетентнісної парадигми та діяльнісних принципів навчання, що передбачають інтеграцію мовознавчих знань із практикою мовленнєвої діяльності. Визначено, що традиційне формально-граматичне опрацювання синтаксичних одиниць не забезпечує достатнього рівня осмислення їх когнітивного та комунікативного потенціалу, що ускладнює формування професійної мовної та методичної компетентності майбутнього вчителя. Метою статті є обґрунтування когнітивно-комунікативної моделі навчання синтаксису сучасної української мови в підготовці майбутніх учителів-філологів та визначення ефективних методичних засобів її реалізації у системі вищої та загальної середньої освіти.

У дослідженні синтаксис потрактовано як механізм концептуалізації досвіду та організації змісту висловлення в умовах реальної комунікації. Доведено доцільність поєднання когнітивного й комунікативного компонентів у процесі опанування синтаксичних конструкцій як засобів реалізації мовленнєвих намірів і структурування інформації. Узагальнено, що впровадження когнітивно-комунікативної моделі сприяє переходу від репродуктивного засвоєння граматичних правил до усвідомленого аналізу та конструювання висловлень з урахуванням мовленнєвої ситуації. Запропоновано систему навчальних орієнтирів і типів вправ, спрямованих на розвиток когнітивних умінь інтерпретації, трансформації та моделювання синтаксичних структур у процесі текстотворення. Установлено, що застосування зазначеного підходу забезпечує формування мовленнєвої, комунікативної та рефлексивно-методичної компетентностей здобувачів освіти, а також підвищує їх готовність до реалізації сучасних методик навчання синтаксису в закладах загальної середньої освіти. Реалізація когнітивно-комунікативної парадигми у фаховій підготовці майбутніх учителів-філологів розглядається як ефективний чинник удосконалення мовної освіти та розвитку професійної педагогічної діяльності.

Ключові слова: когнітивно-комунікативний підхід, синтаксис сучасної української мови, синтаксичні одиниці, професійна підготовка майбутніх учителів-філологів, когнітивна лінгводидактика, комунікативна компетентність, діяльнісний та компетентнісний підходи.

Natalia VOLOS,*orcid.org/0000-0002-3433-1292**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Rivne State University of the Humanities
(Rivne, Ukraine) shcherbachuk.natalia@gmail.com***Natalia PAVLYUK,***orcid.org/0000-0002-4456-5682**Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Ukrainian Language
Rivne State University for the Humanities
(Rivne, Ukraine) nataliia.pavliuk@rshu.edu.ua*

COGNITIVE-COMMUNICATIVE APPROACH IN THE STUDY OF UKRAINIAN SYNTAX BY FUTURE TEACHERS OF PHILOLOGY

The article discusses the theoretical and methodological foundations of applying the cognitive-communicative approach in studying Ukrainian syntax in the process of professional training of future philology teachers. The relevance of the study is determined by the need to update the content of language education in accordance with the competence paradigm and activity-based principles of teaching, which provide for the integration of linguistic knowledge with the practice of speech activity. It has been determined that the traditional formal-grammatical study of syntactic units does not provide a sufficient level of understanding of their cognitive and communicative potential, which complicates the formation of the professional linguistic and methodological competence of future teachers. The purpose of the article is to substantiate a cognitive-communicative model of teaching the syntax of the modern Ukrainian language in the training of future philology teachers and to identify effective methodological means for its implementation in the system of higher and general secondary education.

In this study, syntax is interpreted as a mechanism for conceptualizing experience and organizing the content of utterances in real communication. The expediency of combining cognitive and communicative components in the process of mastering syntactic constructions as means of realizing speech intentions and structuring information has been proven. It is generalized that the introduction of a cognitive-communicative model contributes to the transition from the reproductive assimilation of grammatical rules to conscious analysis and construction of utterances, taking into account the speech situation. A system of educational guidelines and types of exercises aimed at developing cognitive skills of interpretation, transformation, and modeling of syntactic structures in the process of text creation is proposed. It has been established that the application of this approach ensures the formation of speech, communicative, and reflective-methodological competencies of students, as well as increases their readiness to implement modern methods of teaching syntax in general secondary education institutions. The implementation of the cognitive-communicative paradigm in the professional training of future philology teachers is considered an effective factor in improving language education and developing professional pedagogical activity.

Key words: *cognitive-communicative approach, syntax of modern Ukrainian language, syntactic units, professional training of future philology teachers, cognitive linguistics, communicative competence, activity-based and competence-based approaches.*

Постановка проблеми. Сучасна мовна освіта в Україні перебуває в умовах концептуального оновлення, зумовленого впровадженням ідей Нової української школи (НУШ), компетентнісного підходу та орієнтації на діяльнісні моделі навчання. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх учителів-філологів, здатних не лише володіти системними знаннями з теорії мови, а й ефективно застосовувати їх у своїй професійній педагогічній діяльності. Однією з найбільш складних і водночас методично чутливих галузей мовознавства залишається синтаксис української мови, традиційне вивчення якого зазвичай зводиться до формально-граматичного аналізу синтаксичних оди-

ниць без достатнього урахування їх когнітивного та комунікативного потенціалу.

Сучасні лінгвістичні й лінгводидактичні дослідження засвідчують, що ефективне опанування моделей синтаксичних структур можливе лише за умови використання когнітивного підходу, спрямованого на розуміння мовних одиниць як засобів осмислення дійсності, та комунікативного напрямку, орієнтованого на функціонування синтаксичних конструкцій у реальних мовленнєвих ситуаціях. Така інтеграція формує підґрунтя для когнітивно-комунікативної парадигми навчання, яка відповідає ідеям НУШ, зокрема принципам діяльності, осмисленості навчання, розвитку критичного мислення й мовленнєвої компетентності.

Відтак постає потреба теоретичного розуміння та методичного обґрунтування когнітивно-комунікативної парадигми у вивченні синтаксису української мови майбутніми вчителями-філологами як умови формування їхньої професійної, мовної та методичної компетентності, а також визначення ефективних шляхів і засобів навчання учнів ЗЗСО, що забезпечують розвиток їхніх мисленневих процесів, текстотвірних умінь та комунікативної практики.

Мета статті – обґрунтувати когнітивно-комунікативну модель навчання синтаксису сучасної української мови в підготовці майбутніх учителів-філологів та визначити ефективні методичні засоби її реалізації у вищій та загальній середній освіті.

Аналіз досліджень. У сучасному мовознавстві синтаксис трактується як багатоаспектний рівень мовної системи, що охоплює формально-граматичну організацію речення, систему семантико-синтаксичних відношень та їхню функційну реалізацію в мовленні, яка тісно пов'язана із когнітивними процесами, комунікативними намірами мовця та прагматичними умовами мовлення. Актуальні дослідження останніх років засвідчили послідовний перехід від структурного опису синтаксичних одиниць до їх функційно-когнітивного й комунікативно-прагматичного осмислення. Тому синтаксичні конструкції стали розглядати як моделі поєднання компонентів речення та як засоби репрезентації мисленневих процесів і реалізації інтенцій мовця в конкретних умовах спілкування.

Становлення когнітивно-комунікативного підходу в українській лінгвістиці відбувалося в контексті загальноєвропейської тенденції інтеграції граматичної теорії з досягненнями когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, прагматики, дискурсології та текстолінгвістики. Починаючи з другої половини ХХ століття, у синтаксичних студіях посилюється увага до комунікативного потенціалу речення, його текстотвірної ролі, взаємодії з контекстом і ситуацією мовлення. Тому синтаксис почали трактувати як механізм концептуалізації досвіду та організації знань у процесі мовленнєвої діяльності.

Важливе методологічне підґрунтя для когнітивного осмислення синтаксису становлять ідеї О. Потебні, які в сучасних дослідженнях отримують нову інтерпретацію в межах когнітивної лінгвістики. Його положення про внутрішню форму слова та мисленнєву природу мовних явищ актуалізуються у працях, присвячених когнітивній інтерпретації синтаксичних категорій. Сучасна українська синтаксистика у цій царині пред-

ставлена іменами І. Вихованця (автор поняття «комунікативна парадигма речення»). Н. Гуйванюк та А. Загнітко продовжили розвивати теоретичну базу цієї системності в комунікації. Окремі аспекти розуміння синтаксису української мови крізь призму когнітивної методології підкреслено в наукових працях Ф. Бацевича, лексичної семантики – Л. Лисиченко.

Методологічні засади сучасних синтаксичних досліджень сформовано на основі праць зарубіжних та вітчизняних дослідників, з-поміж яких А. Вежбицька, Т. ван Дейк, М. Джонсон, В. Крофт, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі, М. Тернер, Ч. Філлмор, Л. Янда та ін., водночас в україністиці досі відсутній комплексний аналіз синтаксичних явищ.

Сучасні наукові розвідки зосереджуються на тому, що об'єктом аналізу має бути комунікативно організоване висловлення, структура якого визначається взаємодією когнітивних, семантичних і прагматичних чинників. Вибір синтаксичної моделі зумовлюється комунікативним наміром адресанта, параметрами дискурсу або мовленнєвого акту та жанрово-стилістичними характеристиками тексту. Такий підхід уможливує опис функційного потенціалу синтаксичних одиниць у реальних умовах спілкування й сприяє системному розкриттю їхньої ролі у формуванні смислу.

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів-філологів дослідники наголошують на необхідності впровадження когнітивно-комунікативної методології у вивчення синтаксису української мови. Це забезпечує формування у здобувачів здатності аналізувати синтаксичні явища як елементи цілісної комунікативно-когнітивної діяльності, інтерпретувати їх відповідно до намірів мовця та умов взаємодії в конкретному тексті, а також застосовувати здобуті знання у власній педагогічній практиці. Таким чином, сучасний стан наукових розвідок засвідчує актуальність і перспективність когнітивно-комунікативного підходу в дослідженні синтаксису та його дидактичній реалізації.

У площині методики навчання мови когнітивний підхід розвивається в межах *когнітивної лінгводидактики*, яка зосереджується на усвідомленому засвоєнні мовних одиниць, розвитку мовної картини світу та формуванні метамовної рефлексії здобувачів освіти. Н. Медвідь описує когнітивний підхід у викладанні української мови, який базується на принципах усвідомленості, активності, зв'язку теорії й практики, розвитку мовної свідомості та лінгвістичного мислення (Медвідь, Малінська, 2022). В. Новосьолова у своєму дослі-

джені обґрунтовує та вказує на переваги комунікативно-діяльнісного підходу в навчанні синтаксису й пунктуації української мови в основній школі (Новосьолова, 2015). Н. Дика та Ю. Огарь пишуть про застосування когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису в профільній школі, зокрема під час вивчення складнопідрядних речень та розробку завдань для розвитку мовленнєвих і когнітивних навичок старшокласників (Дика, Огарь, 2016). І. Щупаковська на платформі «На урок» ділиться досвідом про формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти на уроках словесності через використання інтерактивних методів, мовно-пошукових завдань та розвиток умінь усного й писемного мовлення (Щупаковська, 2024). Н. Грони, Т. Хомич обґрунтовують необхідність переходу від репродуктивного засвоєння граматичних правил до діяльнісного й осмисленого опрацювання мовного матеріалу. Дослідники наголошують, що синтаксис має вивчатися у зв'язку з мисленнєвими операціями, текстотворенням і мовленнєвою практикою (Грона, Хомич, 2023; Вовк, 2013).

Комунікативний підхід у методиці навчання української мови представлений у працях, присвячених формуванню комунікативної компетентності учнів та здобувачів вищої освіти. У цьому контексті синтаксис розглядається як інструмент реалізації комунікативних намірів, організації тексту та досягнення прагматичного ефекту. Такий підхід активно застосовується у шкільній практиці, що знайшло відображення в дослідженнях методистів, які аналізують навчання синтаксису через роботу з текстами різних стилів, жанрів та типів мовлення.

Особливу групу становлять наукові розвідки, присвячені професійній підготовці майбутніх учителів-філологів у закладах вищої освіти. У цих працях акцент зроблено на методичній підготовці здобувачів освіти до навчання синтаксису в школі після завершення університетського курсу. Науковці наголошують, що викладачі вищої школи мають не лише формувати теоретичні знання з синтаксису, а й моделювати такі методи навчання, які студенти зможуть застосовувати у власній педагогічній діяльності. Йдеться про поєднання аналізу синтаксичних явищ із методичним коментуванням, розробленням навчальних ситуацій, конструюванням завдань для учнів різних вікових груп (Декусар, 2021; Рускуліс, 2018).

У зазначених методичних дослідженнях, присвячених навчанню синтаксису в закладах освіти, підкреслюється необхідність переходу від формального синтаксичного розбору до функ-

ційно-комунікативного аналізу речень та текстів. Науковці зазначають, що ефективне навчання синтаксису в школі можливе лише за умови, якщо вчитель усвідомлює когнітивні механізми породження синтаксичних конструкцій і здатний пояснювати їх учням через мовленнєву практику, а не лише через систему правил і схем.

Окремі сучасні дослідження присвячені інтеграції когнітивного та комунікативного підходів у навчанні граматики й синтаксису, проте здебільшого вони мають фрагментарний характер і не пропонують цілісної методичної системи для підготовки майбутніх учителів-філологів. Саме тому проблема розроблення комплексної когнітивно-комунікативної моделі навчання синтаксису української мови, яка б поєднувала теорію мови, методику навчання у вищій школі та практику викладання в закладах загальної середньої освіти, залишається актуальною і потребує подальшого наукового осмислення (Pileta, 2024).

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу дослідження становить сукупність сучасних наукових підходів і дидактичних принципів, що забезпечують цілісне осмислення процесу навчання синтаксису української мови майбутніми вчителями-філологами в контексті когнітивно-комунікативної парадигми. Поєднання когнітивної лінгводидактики, діяльнісного підходу, конструктивізму та компетентісно орієнтованої моделі навчання, задекларованої в концепції НУШ, дозволяє розглядати синтаксис не лише як об'єкт теоретичного вивчення, а як інструмент формування мовленнєвої, комунікативної та професійної компетентності майбутнього педагога.

Когнітивна лінгводидактика як методологічна основа навчання синтаксису

Когнітивна лінгводидактика ґрунтується на положенні про те, що засвоєння мовних одиниць і структур є процесом формування відповідних когнітивних моделей і концептуальних схем у свідомості здобувачів освіти. У межах цього підходу синтаксичні конструкції розглядаються як засоби репрезентації досвіду, результат мисленнєвих операцій категоризації, узагальнення та концептуалізації. Для навчання синтаксису у школі це означає необхідність переходу від механічного засвоєння правил до осмислення смислових і когнітивних функцій синтаксичних одиниць. Учні мають усвідомлювати, *чому* саме так організоване речення, *який смисл* передає певна синтаксична конструкція і *яку роль* вона відіграє в тексті.

Злам XX–XXI століть позначено утвердженням антропоцентричної парадигми, у межах якої мова постає одночасно як самодостатня знакова

система та форма існування людського мислення, пізнання та комунікативної діяльності. У центрі наукових студій мовну особистість розглядають як суб'єкт мовленнєвої діяльності, що здійснює вибір мовних засобів з урахуванням власних когнітивних моделей, емоційного стану, комунікативної мети та соціокультурного досвіду. Такий підхід передбачає переорієнтацію дослідницької уваги з аналізу внутрішньомовних структур на вивчення взаємозв'язку між мовною формою, мисленнєвими процесами та умовами комунікації.

У межах антропоцентричної парадигми синтаксис постає як рівень мовної організації, що безпосередньо відображає когнітивну діяльність людини. При цьому синтаксичні структури трактують як формальні моделі, котрі об'єднують мовні одиниці різних ярусів, та як засоби концептуалізації дійсності, організації інформації та реалізації комунікативної мети мовця. Відтак речення розглядають як результат поєднання мовної компетенції, індивідуального досвіду та прагматичних настанов, що визначають спосіб представлення знання в мовленні.

Саме антропоцентрична орієнтація лінгвістичних досліджень стала підґрунтям для формування когнітивно-комунікативного підходу до вивчення синтаксису сучасної української мови. Його становлення пов'язане з поступовим подоланням домінування формально-граматичної моделі аналізу синтаксичних явищ, яка зосереджувалася переважно на описі структурних типів речень та способів зв'язку між їхніми компонентами. Натомість новітні дослідницькі тенденції передбачають розгляд синтаксичних одиниць у контексті їх функціонування в реальному мовленні, з урахуванням комунікативних потреб мовця та когнітивних механізмів обробки інформації.

Когнітивний компонент цього підходу передбачає аналіз синтаксичних конструкцій як інструментів моделювання концептуальних структур. Вибір певної синтаксичної моделі відображає спосіб інтерпретації дійсності мовцем, його здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, співвідносити події у часі або конструювати альтернативні сценарії розвитку ситуації. Наприклад, використання складнопідрядних речень із причинними або умовними семантико-синтаксичними відношеннями дозволяє презентувати логічну організацію досвіду, тоді як одна із функцій безсполучникових складних конструкцій – відтворювати динаміку сприйняття подій або посилити емоційне напруження.

Комунікативний аспект, який є складовою когнітивно-комунікативного підходу, зосереджений на

ролі синтаксису у формуванні смислової структури висловлення та забезпеченні ефективної мовленнєвої взаємодії. Синтаксичні засоби виступають інструментом актуалізації інформації, організації темо-ремної структури речення та реалізації прагматичних настанов мовця. Інверсія, парцеляція, синтаксичні повтори, еліптичні конструкції чи вставні компоненти постають як засоби впливу на увагу адресата, що дозволяють виділяти семантично значущі елементи повідомлення або створювати певний комунікативний ефект.

Антропоцентричний вимір когнітивно-комунікативного підходу виявляється у визнанні синтаксису засобом репрезентації індивідуального досвіду мовної особистості.

Синтаксичний вибір мовця зумовлений його наміром передати певний зміст, оцінку або емоційний стан, що впливає на структурування висловлення відповідно до комунікативної ситуації. У цьому сенсі синтаксис виступає не лише механізмом організації тексту, а й інструментом соціальної взаємодії та самопрезентації мовця.

Зважаючи на те, що сучасна лінгвістика зорієнтована на людину, її здатність творити смисли й передавати їх у дискурсі, актуальним на сьогодні є системність характеру когнітивно-комунікативного підходу, дослідження якого відкривають нові перспективи для наукових розвідок синтаксису української мови, зокрема акцентах на різнотипних актах мовлення з характерним їм процесом мислетворення та пізнанням. Водночас цей підхід відображає внутрішній психічний простір людини, виступаючи інтерпретаційно забарвленим і суб'єктивно маркованим феноменом.

Саме тому аналіз синтаксичних конструкцій у когнітивно-комунікативному вимірі дозволяє побачити, як граматичні структури стають засобами мислення, аргументації та впливу. Такий підхід робить синтаксис не сухою схемою, а ключем до розуміння культури, ментальності та способів комунікації українців.

Особливої ваги набуває аналіз синтаксичних структур у контексті цифрової комунікації, де простежується трансформація традиційних моделей реченнєвої організації під впливом нових форматів спілкування.

Отже, когнітивно-комунікативний підхід, сформуований у межах антропоцентричної парадигми, репрезентує новий етап розвитку синтаксичних досліджень, орієнтований на комплексний аналіз мовних явищ з урахуванням їх когнітивної мотивації та комунікативної функції. Когнітивний підхід розкриває внутрішні механізми мислення, комунікативний – зовнішні форми мовленнєвої взаємодії.

Його застосування сприяє поглибленню уявлень про синтаксис як динамічний механізм організації знання і мовленнєвої взаємодії, що відповідає сучасним науковим запитам і забезпечує перспективи подальших міждисциплінарних студій.

У межах когнітивно-комунікативної парадигми навчання синтаксису доцільно виокремлювати систему навчальних орієнтирів, що забезпечують поетапне формування та вдосконалення синтаксичних знань і мовленнєвих умінь здобувачів освіти з урахуванням їх вікових особливостей. Відповідно до цього пропонуємо таку класифікацію вправ: **інтерпретаційно-сміслові вправи, трансформаційно-аналітичні вправи, моделювально-концептуальні вправи.**

Інтерпретаційно-сміслові вправи, спрямовані на усвідомлення значення синтаксичних конструкцій у процесі мовлення. До цієї групи належать завдання з порівняльного аналізу простих та складних речень з погляду реалізації причинно-наслідкових, часових, умовних та інших логіко-семантичних відношень, а також вправи на встановлення зв'язку між синтаксичною формою та комунікативним наміром мовця.

Трансформаційно-аналітичні вправи, зорієнтовані на розвиток та вдосконалення мовної рефлексії та гнучкого оперування здобувачами освіти синтаксичних моделей. Типовими є завдання на зразок «Як зміниться смисл висловлення, якщо...», що передбачають перебудову речень, заміну типів синтаксичних конструкцій, трансформацію простих речень у складні та навпаки з подальшим аналізом смислових і прагматичних змін.

Моделювально-концептуальні вправи, спрямовані на формування когнітивного уявлення про структуру речення. Вони передбачають роботу з концептуальними схемами, зокрема графічне моделювання смислових відношень між частинами складного речення, візуалізацію логіко-семантичних зв'язків та встановлення ієрархії синтаксичних компонентів (Гуйванюк, 2018).

Запропонована система вправ сприяє не лише засвоєнню формально-граматичних особливостей синтаксичних одиниць, а й розвитку когнітивних умінь аналізу, інтерпретації та конструювання висловлення відповідно до комунікативної ситуації.

Запропонована класифікація навчальних орієнтирів та вправ ґрунтується на діяльнісному підході, який розглядає засвоєння синтаксичних знань як результат активної мовленнєвої практики здобувачів освіти, зокрема студентів філологічних спеціальностей. Саме виконання інтерпретаційно-сміслових, трансформаційно-аналітичних та моделювально-концептуальних завдань у процесі фахо-

вої підготовки майбутніх учителів створює умови для переходу від формального аналізу синтаксичних конструкцій до їх усвідомленого й методично вмотивованого використання в реальному мовленні та подальшому педагогічному процесі.

Діяльнісний підхід передбачає засвоєння мовних знань через активне спілкування здобувачів освіти на різних рівнях навчання. У контексті вивчення синтаксису у вищій школі це передбачає залучення студентів не лише до аналізу мовного матеріалу, а й до конструювання власних усних та писемних висловлень, моделювання навчальних ситуацій та розроблення методичних завдань для ЗЗСО. У шкільній практиці, до якої готуються майбутні вчителі, діяльнісний підхід реалізується через комунікативно орієнтовані завдання, що спонукають учнів не лише аналізувати готові речення, а й створювати власні висловлення з урахуванням комунікативної ситуації, мети спілкування та адресата.

У шкільній практиці діяльнісний підхід реалізується через компетентнісно орієнтовані завдання, що спонукають учнів не лише аналізувати готові речення, а й створювати власні висловлення з урахуванням комунікативної ситуації.

Наведемо приклади вправ:

– складання текстів різних типів та стилів із заданими синтаксичними конструкціями;

– редагування текстів з порушеною синтаксичною організацією;

– виконання комунікативних завдань (опис ситуації, аргументація позиції, пояснення явища) з подальшим аналізом використаних синтаксичних засобів;

– рольові вправи, у яких учні добирають синтаксичні конструкції відповідно до мети спілкування.

Застосування діяльнісного підходу забезпечує формування в учнів умінь використовувати синтаксичні знання в реальних комунікативних ситуаціях, що є ключовою вимогою сучасної мовної освіти (Державні стандарти).

Конструктивізм у навчанні передбачає активну роль здобувача освіти у процесі пізнання, самостійне конструювання знань на основі попереднього досвіду, рефлексії та взаємодії з навчальним середовищем. Під час вивчення синтаксису цей підхід реалізується з урахуванням проблемно-пошукового та дослідницького методу.

Із позицій конструктивізму синтаксичні правила не подаються в готовому вигляді, а «відкриваються» здобувачам у процесі аналізу мовного матеріалу, зіставленні прикладів та формулюванні узагальнень.

Наведемо такі приклади вправ та завдань для виконання:

- *вправи на самостійне формулювання правил після аналізу мовних прикладів;*
- *проблемні завдання на виявлення закономірностей у побудові речень;*
- *дослідницькі мініпроекти (аналіз синтаксичних особливостей текстів різних жанрів);*
- *рефлексивні завдання («Що нового я зрозумів про будову речення?»).*

Такі форми роботи сприяють глибшому засвоєнню синтаксичних знань та розвитку метамовної рефлексії учнів і здобувачів вищої освіти та узгоджуються з принципами компетентнісного й особистісно орієнтованого навчання, задекларованими в концепції Нової української школи (Грищенко, 2016), оскільки спрямовані на формування здатності застосовувати синтаксичні знання в реальних мовленнєвих і життєвих ситуаціях, розвиток критичного мислення.

У навчанні синтаксису це орієнтує на знання про синтаксичні одиниці та на вміння:

- *будувати логічно й стилістично доцільні висловлення;*
- *аналізувати мовлення з погляду ефективності комунікації;*
- *усвідомлювати роль синтаксису у створенні текстів різних типів.*

Такі вміння можуть розвивати та вдосконалювати здобувачі освіти під час виконання орієнтованих вправ та завдань на зразок:

- *інтегровані завдання, що поєднують синтаксис із розвитком мовлення;*
- *аналіз реальних комунікативних ситуацій (медіатексти, публічні виступи);*
- *диференційовані завдання з урахуванням індивідуальних освітніх потреб учнів та студентів ВНЗ;*
- *творчі роботи, у яких оцінюється не лише правильність, а й доцільність синтаксичних рішень.*

Таким чином, методологічна основа дослідження забезпечує цілісний підхід до навчання синтаксису української мови, поєднуючи теоретичні засади когнітивної лінгвістики з практичними методиками навчання у школі та ВНЗ. Запропоновані підходи та навчальні орієнтири можуть бути використані як у процесі підготовки майбутніх учителів-філологів у закладах вищої освіти, так і в їхній подальшій професійній діяльності, що відповідає сучасним вимогам НУШ і тенденціям розвитку мовної освіти.

Методологічні засади стають підґрунтям для розробки конкретних моделей навчання, які реалі-

зують принципи когнітивної лінгвістики та комунікативної методики у практиці викладання. Однією з таких моделей є когнітивно-комунікативна, що поєднує аналіз синтаксичних структур із їх функціонуванням у мовленні та осмисленням когнітивних механізмів їх утворення (Рускуліс, 2018).

Отже, когнітивно-комунікативна модель навчання синтаксису української мови – це сучасний методологічний підхід, що поєднує аналіз синтаксичних структур із дослідженням їх функціонування в мовленні та осмисленням когнітивних механізмів їх утворення. Такий підхід ґрунтується на ідеї, де синтаксис не може розглядатися лише як система правил побудови речень, відірвана від мисленнєвої діяльності та комунікативних потреб здобувачів. Навпаки, він має бути інтегрованим у процес формування мовної свідомості, розвитку лінгвістичного мислення та практики текстотворення (Медвідь, Малінська, 2022).

Основними компонентами, на нашу думку, когнітивно-комунікативної моделі є три взаємопов'язані складові: когнітивний компонент, комунікативний компонент, рефлексивно-методичний компонент.

Когнітивний компонент спрямований на формування уявлень про синтаксичні конструкції як засоби концептуалізації дійсності. Учні мають усвідомлювати, що кожна синтаксична одиниця не лише виконує граматичну функцію, а й відображає певні когнітивні процеси – класифікацію, узагальнення, структурування інформації. Таким чином, синтаксис постає як інструмент мислення, що допомагає організувати мовний матеріал відповідно до логіки та змісту висловлювання.

Комунікативний компонент забезпечує використання синтаксичних одиниць у реальних мовленнєвих ситуаціях. Навчання синтаксису має бути тісно пов'язане з практикою усного та писемного мовлення, з аналізом текстів різних стилів і жанрів, а також із моделюванням комунікативних ситуацій, у яких учні застосовують набуті знання. Такий підхід сприяє формуванню навичок адекватного мовленнєвого вибору, розвитку здатності будувати висловлювання відповідно до мети та умов спілкування.

Рефлексивно-методичний компонент орієнтований на усвідомлення майбутніми вчителями методичних можливостей синтаксису у шкільному навчанні. Він передбачає формування здатності аналізувати власну педагогічну діяльність, критично оцінювати ефективність застосованих методів та технологій, а також розробляти нові підходи до навчання синтаксису, що відповідають потребам учнів і сучасним освітнім стандартам.

Застосування когнітивно-комунікативних технологій у навчальному процесі має багатовимірний характер. До таких технологій належать: аналіз мовленнєвих ситуацій, що дозволяє учням усвідомити функції синтаксичних конструкцій у конкретному контексті; робота з текстами різних стилів, яка сприяє розвитку здатності розпізнавати синтаксичні явища у художньому, науковому, публіцистичному мовленні; моделювання синтаксичних конструкцій, що формує навички творчого використання мовних засобів; виконання проблемних завдань, які стимулюють мисленнєву активність і сприяють глибшому засвоєнню матеріалу. Усі ці технології спрямовані на підвищення рівня усвідомленості синтаксичних знань, розвиток мовленнєвої компетентності та формування методичної готовності майбутніх учителів-філологів.

Висновки. Таким чином, когнітивно-комунікативна модель навчання синтаксису забезпечує цілісний підхід до мовної освіти, поєднуючи теоретичні засади когнітивної лінгвістики з практичними методиками комунікативного навчання.

Вона сприяє не лише засвоєнню граматичних правил, а й розвитку здатності учнів осмислювати мовні явища, застосовувати їх у нових ситуаціях, формувати власні висловлювання відповідно до комунікативної мети. Для майбутніх учителів-філологів така модель є важливим інструментом професійної підготовки, оскільки дозволяє інтегрувати знання про синтаксис із практикою викладання, розвивати рефлексивні навички та забезпечувати високий рівень методичної компетентності. У результаті впровадження когнітивно-комунікативного підходу навчання синтаксис перетворюється на процес, що формує не лише мовні знання, а й мисленнєві та комунікативні здібності учнів, готуючи їх до активної участі в сучасному освітньому й культурному просторі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності когнітивно-комунікативної моделі, розробленням дидактичних матеріалів та методичних рекомендацій для закладів вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Вовк О. І. Комунікативно-когнітивна компетентність майбутніх філологів: нова парадигма сучасної освіти. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 500 с.
3. Грищенко М. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН. 2016. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Грона Н. В., Хомич Т. Л. Практикум з методики навчання української мови: навч. посібн. для студентів спеціальності 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література) освітнього рівня «бакалавр». Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 177 с.
5. Гуйванюк Н. В. Українська мова. Тестові завдання. 5–11 класи. Видання 4-те : навч. посібн. 2018. 504 с.
6. Декусар Г. Когнітивно-комунікативні методи навчання для здобувачів вищої освіти. *Збірник тез Всеукраїнського науково-практичного семінару*. Видавництво : ДДУВС, 2021. С. 70–71.
7. Державні стандарти. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 29.12.2025).
8. Дика Н., Огарь Ю. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до вивчення синтаксису в профільній школі : від роздумів до тексту. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 426–431. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/ua/>.
9. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови: теоретико-прикладний аспект. Брно : Masarykova univerzita, 2013. 224 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Zahnitko_Anatolii/Syntaksys_ukrainskoi_movy_Teoretykoprakladnyi_aspekt.pdf?PHPSESSID=f3830b02962ae7ee6cf905ae768826d5
10. Медвідь Н. С., Малінська Г. Д. Когнітивний підхід до вивчення української мови як шлях до вдосконалення комунікативної компетенції здобувачів освіти. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 27. Том 2. 2022. С. 170–174.
11. Новосолова В. Вивчення синтаксису у 8-9 класах на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 2. С. 15–19. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/185263444.pdf>.
12. Рускуліс Л. В. Формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя української мови: дослідно-експериментальна робота. *Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2018. № 2. С. 239–244.
13. Щупаківська І. В. Формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти на уроках словесності. 2024. URL: (дата звернення: 29.12.2025).
14. Pileta R., Domínguez R. Grammar as a function of textual comprehension from the cognitive-communicative and sociocultural approach. *Revista Transdisciplinaria de Estudios Sociales y Tecnológicos*, 2024. 4(3). P. 67–72.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2009) *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]*: pidruch. Kyiv : VTs «Akademiiia». 376 s. [in Ukrainian].
2. Vovk O. I. (2013) *Komunikatyvno-kohnityvna kompetentnist maibutnix filolohiv: nova paradyhma suchasnoi osvity. [Communicative and cognitive competence of future philologists: a new paradigm of modern education]*. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A. 500 s. [in Ukrainian].

3. Hryshchenko M. (2016) Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly. [New Ukrainian School. Conceptual Foundations for Secondary School Reform] MON. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. [in Ukrainian].
4. Hrona N. V., Khomych T. L. (2023) Praktykum z metodyky navchannya ukrainskoi movy: navch. posibn. dlia studentiv spetsialnosti 014.01 «Serednia osvita (Ukrainska mova i literatura) osvitnoho rivnia «bakalavr» [Practical training in Ukrainian language teaching methods: textbook for students majoring in 014.01 “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)” at the bachelor’s degree level]. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia. 177 s. [in Ukrainian].
5. Huivaniuk N. V. (2018) Ukrainska mova. Testovi zavdannia. 5–11 klasy. [Ukrainian language. Test assignments. Grades 5–11] Vydannia 4-tie : navch. posibn. 504 s. [in Ukrainian].
6. Dekusar H. (2021) Kohnityvno-komunikatyvni metody navchannya dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity. [Cognitive-communicative teaching methods for higher education students] Zbirnyk tez Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru. Vydavnytstvo : DDUVS. S. 70–71. [in Ukrainian].
7. Derzhavni standarty. [State standards] URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (data zvernennia: 29.12.2025). [in Ukrainian].
8. Dyka N., Ohar Yu. (2016) Realizatsiia kohnityvno-komunikatyvnoho pidkhdodu do vyvchennia syntaksysu v profilnii shkoli : vid rozdumiv do tekstu. [Implementation of a cognitive-communicative approach to studying syntax in a specialized school: from reflection to text] Molodyi vchenyi. № 11. S. 426–431. URL : <http://molodyvchenyi.in.ua/ua/>. [in Ukrainian].
9. Zahnitko A., Myronova H. (2013) Syntaksys ukrainskoi movy: teoretyko-prykladnyi aspekt. [Syntax of the Ukrainian language: theoretical and applied aspects]. Brno : Masarykova univerzita. 224 s. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Zahnitko_Anatolii/Syntaksys_ukrainskoi_movy_Teoretykoprykladnyi_aspekt.pdf?PHPSESSID=f3830b02962ae7ee6cf905ae768826d5. [in Ukrainian].
10. Medvid N. S., Malinska H. D. (2022) Kohnityvnyi pidkhdid do vyvchennia ukrainskoi movy yak shliakh do vdoskonalennia komunikatyvnoi kompetentsii zdobuvachiv osvity. [A cognitive approach to learning Ukrainian as a way to improve the communicative competence of students] Zakarpatski filolohichni studii. Vyp. 27. Tom 2. S. 170–174. [in Ukrainian].
11. Novosolova V. (2015) Vyvchennia syntaksysu u 8-9 klasakh na zasadakh komunikatyvno-diialnisocho pidkhdodu. [Studying syntax in grades 8-9 based on the communicative-activity approach] Ukrainska mova i literatura v shkoli. № 2. S. 15–19. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/185263444.pdf>. [in Ukrainian].
12. Ruskulis L. V. (2018) Formuvannia linhvistychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia ukrainskoi movy: doslidno-eksperymentalna robota. [Formation of linguistic competence of future Ukrainian language teachers: experimental research] Naukovyi visnyk Mykolaivskoho nats. un-tu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky. № 2. S. 239–244. [in Ukrainian].
13. Shchupakovska I. V. (2024) Formuvannia komunikatyvnykh kompetentnostei zdobuvachiv osvity na urokakh slovesnosti. [Developing communication skills in students during language arts classes]. URL : <https://naurok.com.ua/formuvannya-komunikativnih-kompetentnostey-zdobuvachiv-osvity-na-urokah-slovesnosti-421158.html> (data zvernennia: 29.12.2025). [in Ukrainian].
14. Pileta R., Domínguez R. (2024) Grammar as a function of textual comprehension from the cognitive-communicative and sociocultural approach. Revista Transdisciplinaria de Estudios Sociales y Tecnológicos. 4(3). P. 67–72. [in Spain].

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.04.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

